

Kitap Tanıtımı / Book Review

**HEKİMOĞLU ALİ PAŞA: PAŞALAR ÇAĞININ ŞEYHÜLVÜZERASI
(Mehmet Yılmaz AKBULUT)**

Engin ÇETİN¹

Öz

Son yıllarda Osmanlı tarihinde öne çıkan isimlerle ilgili birçok biyografi kaleme alınmıştır. Bu sayısal artışa mukabil gerekli akademik donanımdan yoksun olunması sebebiyle eserlerin bazılarında ciddi metod ve bilgi hataları mevcuttur. Bu tür eksiklik ve hatalarla malul çalışmalardan biri de Mehmet Yılmaz Akbulut tarafından kaleme alınan “Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası” başlıklı kitaptır. 2022 yılında Timaş Yayınları tarafından yayımlanan eser, kısa sürede üçüncü baskıyı yapmıştır. Söz konusu kitap hakkında şimdiye kadar birkaç tanıtım yazısı da yayımlanmıştır. Bu incelemede ise Akbulut'un kitabı üzerinden biyografi yazımında bürokratik yapı ve işleyişe hâkim olunmasının önemi ve arşiv vesikalarının daha sağlıklı nasıl kullanılabilceği izah edilmiştir. Bu vesileyle gerekli akademik donanım ve doğru metodolojiye sahip olunmadan yazılan biyografilerin ne tür hata ve eksiklikler içerdiği misalleriyle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hekimoğlu Ali Paşa, biyografi, XVIII. yüzyıl.

**HEKİMOĞLU ALİ PASHA: SHEIKHULVUZERA OF THE AGE OF PASHAS
(By Mehmet Yılmaz AKBULUT)**

Abstract

In recent years, many biographies have been written about prominent figures in Ottoman history. Despite this numerical increase, some of these works contain serious methodological and informational errors due to the lack of the necessary academic equipment. One of the works characterized by such deficiencies and errors is the book titled “Hekimoğlu Ali Pasha: Sheikhulvuzera of the Age of Pashas” written by Mehmet Yılmaz Akbulut. Published in 2022 by Timaş Publications, the book went into its third edition in a short time. A few introductory articles have been published about the book so far. In this review, the importance of mastering the bureaucratic structure and functioning in biography writing and how archival documents can be used in a healthier way are explained through Akbulut's book. In this way, it is shown with examples what kind of errors and deficiencies biographies written without the necessary academic equipment and the right methodology contain.

Keywords: Hekimoğlu Ali Pasha, biography, XVIIIth century.

¹ Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
engin.cetin@marmara.edu.tr, ORCID : 0000-0002-0580-7239.

Başvuru Tarihi (Received): 11.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 19.10.2023

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA: PAŞALAR ÇAĞININ ŞEYHÜLVÜZERASI

Osmanlı araştırmalarında biyografi yazımına olan ilgi her geçen gün artıyor. Bu vesileyle son yıllarda genişleyen literatür memnuniyet verici bir tablo sunmaya başladı. Söz konusu literatüre bir süre önce dâhil olan çalışmalardan biri de Mehmet Yılmaz Akbulut'un bu incelemeye konu olan kitabı. Yazarın Prof. Dr. Kemal Beydilli danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden (Akbulut, 2020) üretilen bu kitap, hacmi ve arşiv vesikalarının yoğun olarak kullanılması ile dikkat çekiyor.

XVIII. asrın Osmanlı İmparatorluğu özelinde önceki ve sonraki yüzyıllara nispetle daha az çalışılan bir dönem olduğu artık iyiden iyiye fark edildi. Dolayısıyla Hekimoğlu Ali Paşa gibi bu devrin önemli figürlerinden birini incelemenin, bütün zorluklarına rağmen, son derece yerinde bir tercih olduğunu belirtmek gerekir. Giderek müstakil bir disipline dönüşmeye başlayan “biyografi” sahasının uzmanları bu tercihin literatürdeki yerini etraflıca değerlendireceklerdir. Şimdilik iki tanıtım yazısı ile bu yönde bir çabanın belirmeye başladığı da görülmektedir (Erkan, 2022; Punar, 2022). Bu satırların müellifinin akademik ilgi ve formasyonu ise bürokrasi tarihi merkezlidir. Haliyle ele alınan kitapta arşiv vesikalarının kullanımı ile bürokratik yapı ve işleyiş hususları daima diğer meselelerden daha dikkat çekici gelmiştir. Odaklanılan bu noktalarda karşılaştığımız teknik problemleri izah etmenin hem biyografi yazımına hem de bürokrasi araştırmalarına ciddi katkılar sağlayacağını fark ettik. Bu yüzden bu tanıtım yazısı biyografi sahasının problematiklerinden ziyade “defteroloji”nin biyografi inşasındaki yeri ve önemini göstermek kaygısı taşımaktadır.

Akademik metinlerin eski tabirle “efrâdını câmi, ağıyârını mâni” şeklinde ifade edilen bir muhtevaya sahip olması beklenir. Ancak içermesi gereken her şeyi kapsayacak ve yer almaması gereken bütün fazlalıkları dışarıda bırakacak eserler kaleme almak çoğu zaman güçle başarılabilmektedir. Bu noktada ele aldığımız konuya dair birbirini tamamlayıcı iki kısımdan müteşekkil temel soru şudur: bir biyografide mutlaka bulunması ve kesinlikle yer almaması gerekenler nelerdir? Söz konusu sorunun teorik çerçevesi ve yeni yaklaşımlarla giriftleşen ayrıntıları bir kenara bırakıldığında herhangi bir biyografide mutlaka yer alması gerekenin doğru bir kronoloji ve gerçeğe en yakın hayat hikayesi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kapsam Osmanlı devri devlet adamları sınırlarına çekildiğinde bir kimsenin ne zaman hangi görevleri yerine getirdiğinin tespiti, biyografinin omurgasını teşkil edecek önemdedir. Zira kariyerin, tecrübe ve bilgi birikiminden ilişki ağlarına uzanan geniş bir yelpazede biyografin kalem oynatmasını sağlayan bir rehberliği söz konusudur. Sayın Akbulut'un Hekimoğlu Ali Paşa biyografisi, omurga olarak tarif ettiğimiz noktalardaki sorunlara dair önemli örnekler içermektedir. Gözlemediğimiz bu teknik problemlere getirilecek izahlar, biyografi araştırmacılarının kaynakları daha sağlıklı kullanmalarına yardımcı olacaktır.

Kronolojiye ve kitabın kurgusuna uygun bir sıra takip edildiğinde arşiv kaynaklarının kullanımına dair ilk ciddi hataların paşanın babası Nuh Efendi'nin biyografisinde yapıldığı görülür. Bu çerçevede müellif, 1664'te 40 akçe yevmiye ile hassa hekimleri arasında Nuh adında bir tabip olduğunu belirtmiştir (Akbulut, 2022: 57). Biraz çekingen bir şekilde bu Nuh'un Ali Paşa'nın babası olduğunu îmâ etmektedir. Bu bilgi için kullandığı Kamil Kepeci tasnifi 3410 numaralı mevâcib defterinin atfı yapılan 60a varağında hekim maaşları olmadığı gibi hekimlerin bulunduğu varakta da (54b) Nuh adında bir tabibe rastlanmaz. Burada bizim dikkat çekmek istediğimiz esas problem ise kaynağın kullanılma biçimidir. Yazarın Nuh Efendi'nin biyografisi için başvurduğu defter serisi “müşâherehorân mevâcib defterleri”dir. Bu defterlerde merkez bürokrasisinde çalışan çeşitli ulufeli grupların maaşları yer almaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren genellikle “müşâherehorân” adı verilen bu maaş birimi ilerleyen yıllarda Küçük Ruznâmçe Kalemî olarak teşkilatlandırılmıştır (Darling, 1990: 13-33; Afyoncu, 2006: 153-154). Bu kaleme ait mevâcib defterleri, XVI. yüzyıla ait birkaç örnekle birlikte XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hemen hemen noksansız bir koleksiyon halinde mevcuttur. İlgili defterlerde maaşlar “müşâherehorân”, “ağayân-ı rikâb-ı hümâyûn”, “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî an-evlâd-ı vüzerâ-yı izâm”, “etibbâ-i hâssa” gibi çeşitli sınıflar altında kaydedilmiştir. Biyografi araştırmaları için eşsiz bir kaynak olan bu seri, bir yıla ait maaş kaydına atf

yapmak suretiyle kullanılamaz. Biyografisi inşa edilecek herhangi bir ismin bu kalemde maaş aldığı biliniyorsa sisteme dâhil olduğu tarih, yapılan zamlar, nakil işlemleri ve vefat tarihi ancak defter serisinin bir bütün halinde incelenmesi ile tespit edilebilir. Bu çerçevede 1664 tarihinde Nuh adında bir hekim tespit edildiğinde ilk yapılması gereken defter serisini geriye doğru taramak suretiyle Nuh'un "ibtidâ tezkiresini" yani ilk maaş kaydını bulmak, ardından ileriye doğru taramak suretiyle zam, ref ve ölüm kayıtlarına ulaşmak olmalıydı. Defterler yıllık olarak tutulduğundan bir hicrî yılda bu kalemde maaş almaya başlayan tüm isimlerin ibtidâ tezkireleri her maaş biriminin sonunda ayrı ayrı yer almaktadır. Defterlerin bu özelliği, hangi tarihte maaş almaya başladığı şüpheli olan isimler için gereken uzun periyotlu taramaların bile kısa sürede tamamlanabilmesini sağlamaktadır. Biz bu yöntemi uygulamak suretiyle Ali Paşa'nın babası Nuh Efendi'nin, Akbulut'un tespit edemediği, ibtida tezkiresini bulduk ve aşağıda transkribe metnini sunuyoruz.

"İbtidâ-i mevâcib-i Nuh Sercerrâhîn be-cemâ'at-i etibbâ-i hâssa ilhâk şude fermûde bâ-hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn an-mahlûl-i Mehmed an-cerrâhîn an-ağayân-ı mütekâ'idîn-i enderûn müteveffâ şude ber-mûceb-i ru'us-ı hümâyûn el-vâki' fi 12 Z sene 1080 [3 Mayıs 1670]. Fî yevm 50, yalnız elli akçedir" (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Kamil Kepeci (=KK), nr. 3412, s. 48).

Bu tezkire Nuh Efendi'nin 50 akçe yevmiye ile 3 Mayıs 1670 tarihi itibarıyla Küçük Ruznamçe Kalemi'nin "etibbâ-i hâssa" biriminden maaş almaya başladığını göstermektedir. Yani Ali Paşa'nın babası Nuh Efendi 1664 senesinde Küçük Ruznamçe Kalemi'nin "etibbâ-i hâssa" biriminden maaş almış olması imkânsızdır. Akbulut'un Nuh adlı bir tabibin 1667'de terakki alarak 50 akçe yevmiyeye ulaştığına dair perakende evrakta dayandırdığı iddiası ise defter serileri üzerinden desteklenmelidir. Şayet bu Nuh, Ali Paşa'nın babası ise maaşını Küçük Ruznamçe Kalemi dışında bir birimden alıyor olmalıdır. Her hâlükârda bunun defter kaydına ulaşılması gerekir.

Yazar Nuh Efendi'nin kariyerine ve maaş işlemlerine dair diğer değerlendirmelerinde de eksik ve hatalı bilgilere yer vermiştir. Bu çerçevede Nuh Efendi'nin "mevacibini yıllık olarak" aldığına dair aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

"Kariyerine, 'dârüssaâde kapısında harem-i hümâyûn tabiblerinden' biri olarak başlayan, cerrahbaşı olarak şehzadelerin sünnetini yapan, yirmi seneyi aşkın bir müddet cephelerde orduyla beraber hareket eden Nuh Efendi, İstanbul'a yeni geldiği vakitlerde maaşında günlük 15 akçelik terakki beklerken, Temmuz 1685'te yıllık 119.790 akçe Kasım 1693'te ise yine cerrahbaşı sıfatıyla 164.860 akçe mevâcibi İstanbul sandal mukataasından almaktaydı" (Akbulut, 2022: 58).

Bu satırlardaki "Temmuz 1685'te 119.790 akçe yıllık maaş" aldığına dair bilgi için İbnülemin Tasnifi Sıhhiye Evrakı 1/30 numaralı belgeye atıf yapılmıştır. Söz konusu belge, maaş ödemesine dair olmayıp hazineye para girişi için kullanılan "tahvil tezkiresi" suretidir. Belgede yer alan "An-tahvîl-i Nuh Çelebi ser-cerrâhân-ı hâssa an-akça-i mukâta'a-i sandal der-İstanbul an-vâcib-i sene 1096 ber-vech-i nakd an-yed-i Hasan Yazıcı" ifadesi Nuh Çelebi'nin tasarrufunda bulunan İstanbul Rüsûm-ı Tamga-yı Akmîşe-i Sandal ve Atlas Mukataası'ndan hazineye para yatırıldığını göstermektedir. Burada yapılan ciddi hata diğer pek çok önemli bilginin tespit edilememesine neden olmuştur. Zira bu veri aslında Nuh Efendi'nin bir mültezim olarak mukataa tasarruf ettiği anlamına gelmektedir. Biyografisi kaleme alınan herhangi bir isme dair böyle bir bilgi tespit edildiğinde araştırmacıların ilk yapması gereken o mukataaya ait kayıtların ilgili yıllarına başvurmasıdır. Bunun için öncelikle mukataanın bağlı bulunduğu büro tespit edilmeli, ardından o büroya ait defter serilerden ilgili mukataanın kayıtlarına ulaşılmalıdır. İstanbul Rüsûm-ı Tamga-yı Akmîşe-i Sandal ve Atlas Mukataası Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı bir gelir birimidir. Biz bu kaleme ait 1097/1685-86 yılı "fihrist-i mukataat" defterinden ilgili mukataa kaydına ulaştığımızda şu başlıkla karşılaştık:

“Mukāta‘a-i Rūsûm-ı Tamga-yı Akmîşe-i Sandal ve Atlas [der-İstanbul] an-gurre-i M sene 1097 der-uhde-i Nuh Ağa ser-cerrâhân-ı hâssa ber-vech-i te‘bîd bâ-hatt-ı hümâyûn” (BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defter Tasnifi (=D.BŞM.d), nr. 499, s. 1). Bu başlık, Nuh Efendi’nin İstanbul Rūsûm-ı Tamga-yı Akmîşe-i Sandal ve Atlas Mukataası’nı “te‘bîden” üzerine aldığını göstermektedir. Esasen Akbulut’un da kullandığı Nuh Efendi’ye 6 Kasım 1693’te Karaman payesi verilmesine dair buyruğunda geçen “hâlâ cerrâhbaşı olan Nuh’un üzerinde olan Sandal Tamgası’nın mîrîsi dahi kendüye in‘am olunup ber-vech-i te‘bîd ihsân” (BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan II. Ahmed Evrakı, nr. 18/1997) olunması ifadeleri ilgili mukataanın Nuh Efendi tarafından tasarruf edildiğini hatta bu emirle hassa dönüştürüldüğünü göstermektedir (Mukataanın Nuh Efendi’nin hassı haline getirilmesine dair 1106 yılı kuyud-ı mukataat defterindeki şerh için bk. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 10142, s. 94). Fakat bu kıymetli bilgiler doğru değerlendirilememiştir. Böyle bir durumda mukataa defterindeki kaydın geriye doğru takip edilmesi icap ederdi. Tarama işlemi Nuh Efendi’nin 1094/1683 yılından itibaren mukataayı tasarruf etmeye başladığı bilgisini ortaya çıkaracaktı. Bu aşamada yapılması gereken Nuh Efendi’nin berat suretini tespit etmektir. Başmuhasebe Kalemi’ne bağlı mukataaların berat suretleri ilgili tarihlerde aynı kalemin “kuyûd-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyât” defterlerinde yer almaktadır. Biz de söz konusu defterleri taradığımızda aşağıda transkribe metnini sunduğumuz berat tezkiresini tespit ettik.

“Nişân-ı hümâyûn yazıla ki;

Hâlâ hâssa cerrâhbaşısı Nuh zîde kadruhu rikâb-ı hümâyûnuma gelüp arzuhâl sunup İstanbul’da vâki‘ Tamga-yı Akmîşe-i Sandal Mukāta‘ası emîni olan Kehhâlbaşı Pîrî fevt olmağla beher sene mîrîsin teslîm-i hazîne eylemek üzere kendüye tevcih ve der-uhde olunmak bâbında inâyet recâ itmeğın hazîne-i âmirede mahfûz olan Başmuhâsebe defterlerine nazar olundukda mukāta‘a-i mezbûrun senede altı iltizâmı iki bin iki yüz doksan buçuk esedî guruş ile bir sülûs olup ve zamân-ı zabtı gurre-i Muharrem’den olup ber-vech-i te‘bîd Kehhâlbaşı Pîrî üzerinde olduğu derkenâr olunup arz olundukda sene be-sene mâl-ı mîrîsin teslîm-i hazîne eylemek üzere der-uhde oluna deyu hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn sâdır olmağın bu berât-ı sa‘âdet-âyât ve behcet-gâyâtı viridim ve buyurdum ki; mezkûr Cerrâh Nuh zîde kadruhu varup mukāta‘a-i mezbûreyi bin doksan dört senesi guresinden sene be-sene mâl-ı mîrîsi olan iki bin iki yüz doksan buçuk esedî guruş ile bir sülûs teslîm-i hazîne eylemek üzere bu ana dek olugeldüğü âdet ve kânûn [üzere] zabt ve tasarruf eyleyüp ve her sene âhirinde muhâsesin görüp müceddeden berât-ı şerîf ala deyu şürûtuyla berât-ı şerîf ala deyu berât-ı şerîf yazılmak için tezkire virildi. Fî 3 M sene 1094 [2 Ocak 1683] Bu berât giru gelüp on varak zîrde mezkûra mufassal berât-ı şerîf virilmiştir 15 S sene 1094 [13 Şubat 1683]” (BOA, MAD, nr. 2931, s. 8).

Berata düşülen ve metnin sonunda bold olarak verilen şerh, Nuh Efendi’nin yaklaşık bir buçuk ay sonra yeni bir berat aldığını göstermektedir. İkinci berat suretine ulaştığımızda Nuh Efendi’nin mukataayı kendisinden önce tasarruf eden Kehhâlbaşı Pîrî Efendi gibi “te‘biden” üzerine aldığını gördük (BOA, MAD, nr. 2931, s. 32 (15 Safer 1094/13 Şubat 1683)). Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde Nuh Efendi’nin 1094/1683 yılı itibariyle Rūsûm-ı Tamga-yı Akmîşe-i Sandal ve Atlas Mukataası’nı te‘biden üzerine aldığını, Akbulut’un kullandığı belgenin maaş tahsiline dair değil hazineye para yatırılması ile ilgili olduğunu, 7 Rebiülevvel 1105 (6 Kasım 1693)’ten itibaren ise mukataadan hazineye ödenmesi gereken miktarın Nuh Efendi’ye “in‘am” edilerek mukataanın hassa dönüştürüldüğünü göstermektedir. “Te‘biden tevcih” işleminin mâlikâne sisteminin ihdasından önce gerçekleşmesinden mukataanın hassa dönüştürülmesine kadar dikkat çekici pek çok malî-bürokratik unsur içeren bu veriler müstakil bir başka incelemeye konu edilecek kadar önemlidir. Şimdilik mukataa kayıtlarını dikkatle taramak suretiyle tevcih, ferâğ, intikal ve ref‘ işlemlerine ulaşılabileceğini ve bu verilerin Nuh Efendi’nin biyografisi için son derece önemli ve orijinal bilgiler sağlayacağını belirtmekle yetiniyoruz. Son olarak Nuh Efendi’nin maaş kayıtları takip edildiğinde 4

Şaban 1119/31 Ekim 1707’de esamesine “müteveffâ keşidesinin” çekildiği görülmektedir (BOA, KK, nr. 3444, s. 114) ki ihmal edilen bu ayrıntılar esasen biyografinin en önemli unsurlarıdır.

Akbulut’un Hekimoğlu Ali Paşa’nın gençlik yılları ve ilk görevlerine dair kurgusu da arşiv kaynaklarının kullanımı bakımından ciddi hatalar barındırır. Bu çerçevede yazar, Hekimbaşızâde’nin 1705-1707 yılları arasında enderuna girdiğini, bir süre sonra silahşör olduğunu ve 1712 yılı itibariyle kapıcıbaşılık görevinde bulunduğunu iddia etmektedir. Ali’nin Enderun’a alınıp alınmadığı, alındıysa hangi görevlerde bulunduğu ve silahşörlüğünün mahiyeti çoğu zaman muğlak ifadelerle geçiştirilmiştir (Akbulut, 2022: 69-78). Hekimbaşızâde’nin saraya girişi ile Küçük Ruznamçe Kalemi mevâcib defterleri arasında bir irtibat kurulmuştur ki bu teknik olarak yanlıştır (Akbulut, 2022: 74, dipnot 109). Ayrıca Ali Bey’in zeamet tasarruf eden bir kapıcıbaşı olduğu da ileri sürülmüş, bu kapsamda şu satırlar kaydedilmiştir:

“Ali’nin silahşörlük görevi çok sürmeden kapıcıbaşılık rütbesine geçmiş olması muhtemeldir. Bu takdirde, Aralık 1711’de, Paşa Sancağı’na bağlı 550 kuruş gelire sahip bir zeamet, Mart 1712’den itibaren “dergâh-ı muallâm kapıcıbaşlarından Ali Bey’e” verilmiş olduğunu gösteren vesika kıymet kazanır...” (Akbulut, 2022: 78).

Akbulut, Ali Bey’e zeamet tevcih edildiğine dair yukarıdaki iddiası için 118 numaralı mühimme defterinin 224’üncü sayfasında yer alan 959 numaralı hükme atıf yapmıştır. Söz konusu hüküm suretinin transkribe hali şu şekildedir:

“Nevrekob kâdîsına hüküm ki;

Elhâc Mehmed gelüp dergâh-ı mu‘allâm kapıcıbaşlarından Ali Beg, Paşa sancağında Nevrekob nâhiyesinde Maloşişte nâm karye ve gayriden berât-ı şerîfimle mutasarrıf olduğu ze‘âmeti karyelerinin bin yüz yirmi dört senesi Martı ibtidâsından bir sene tamâmına değin zabtına beş yüz elli guruşa buna deruhde ve ilzâm ve bu dahi iltizâm idüp yedine memhûr zabt temessüki virildüğün bildirüp mücibince zabt itdirilmek bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledüğü ecilden mücebince zabt itdirilmek için yazılmışdır. Fî evâsıt-ı Zâ sene [1]123 [20-30 Aralık 1711]” (BOA, Mühimme Defterleri, nr. 118, s. 224, hkm. 989).

Yukarıdaki emirde Akbulut’un iddia ettiği gibi bir zeamet tevcih işlemi söz konusu değildir. Zaten zeamet tevcihi için mühimme serisine başvurulmuş olması başlı başına bir problemdir. İlgili hüküm sureti, Mehmed Bey adında bir mültezimin Ali Bey isimli kapıcıbaşının uhdesindeki zeameti karyelerini 550 kuruşa bir yıllığına iltizama almasına dairdir. Ali Bey’in Hekimoğlu Ali Bey olduğuna bir işaret yoktur ve 550 kuruş zeamet gelirlerini değil iltizam sözleşmesi kapsamında ödenecek miktarı ifade etmektedir. Bu bilgiler bir arada düşünüldüğünde kullanılan emrin tımar sistemi içerisindeki iltizam uygulamasına dair olduğunu ve Ali Bey’in kapıcıbaşı tayin edilmesi ile ilgisi bulunmadığını göstermektedir. Esasen bu bölgedeki tımar gelirlerinin Hekimbaşı ailesi ile bir bağı mevcuttur (BOA, Mühimme Defterleri, nr. 116, s. 160, hkm. 636), fakat bu durumun Ali Ağa’nın kapıcıbaşılığa atanması ile alakası yoktur.

Osmanlı devlet adamlarının hayatlarının ilk yıllarına dair bilgileri tespit etmedeki güçlük genel bir sorundur. Ancak kaydına ulaşılabilir bir göreve dair verilerin tespit edilememiş olması araştırmacıların arşiv bilgisinden kaynaklanmaktadır. Öyleyse Ali Paşa’nın görevlerini arşiv vesikaları ile tespit veya teyit ederek ayrıntılara ulaşmak için ne yapılması gerekirdi? Hekimbaşızâde Ali Paşa’nın kapıcıbaşılık görevi örneğini ele almak gerekirse, kapıcıbaşların ruusla göreve geldikleri bilinmektedir. Haliyle öncelikle bu atamanın ruus kaydına ulaşılmaya çalışılmalıydı. Muhtemel tarihlere ait defterler taranarak biyografideki bu çok kritik nokta tespit edilmeliydi. Biz de böyle yapmak suretiyle Ali Paşa’nın aşağıda transkribe metnini sunduğumuz kapıcıbaşılık ruusunun suretini bulduk.

“Kapucıbaşılık-ı dergâh-ı âlî

Hekimbaşızâde Ali arzuhâl sunup emekdâr ve mahall ü müstahik olmağla kapucıbaşılık virilmek bâbında inâyet recâ etmeğın dergâh-ı âlî cebecilerinden birinci bölükde yevmî sekiz akçe ulûfesi olan Mehmed Hasan Burusa ve yine beşinci bölükde sekiz akçe ulûfesi olan Yakub Ömer Avlonya ve yine dördüncü bölükde sekiz akçe olan Mahmud Muslı Malatya ve yine on yedinci bölükde sekiz akçe ulûfesi olan Ali Mustafa Mudurnu ve yine on üçüncü bölükde on üç akçe ulûfesi olan Mehmed Mustafa Konya ve yine yirminci bölükde sekiz akçe ulûfesi olan Ahmed İbrahim Kastamonu ve yine dördüncü cemâ’atde sekiz akçe ulûfesi olan Mustafa Mehmed Hisar ve yine yedinci bölükde on akçe ulûfesi olan Mehmed Kerim Engüri ve yine otuzuncu bölükde sekiz akçe ulûfesi olan Süleyman Kadri Kastamonu ve yine kırk dördüncü bölükde sekiz akçe ulûfesi olan Mustafa Mehmed Yanova mahlûllerinden on neferden seksen yedi ve yine topçuyândan otuz altıncı cemâ’atde yirmi beş akçe ulûfesi olan Mehmed Hüseyin serbölük-i sâbık ve yine otuz beşinci cemâ’atte otuz iki akçe ulûfesi olan Mehmed Şaban iki nefer mahlûlden dahi bâkî elli ve yine Tokad Gümrüğü Mukâta’ası mâlından otuz akçeye mutasarrıf Mehmed Hasan mahlûlünden bâkî yirmi akçe cem’an yüz elli akçe mahlûllerden yedi akçesi hazîne mânde ve mûcebince yüz elli akçe ile dergâh-ı âlî kapucıbaşılığı tevcîh olunmak. Fî 12 Ca sene 1117 [1 Eylül 1705]” (BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Ruus Defterleri (=A.DVNSRSK.d), nr. 2, s. 58).

Tespit ettiğimiz ruus sureti, Akbulut’un bütün kurgusunu değıştirmesi gerektiğini göstermektedir. Zira yazarın Ali Paşa’yı enderunda gösterdiği tarihte esasen kapıcıbaşı olduğu, bu kapsamda paşanın biyografisinin yaklaşık yedi yıllık hatayla kurgulandığı, haliyle bu yedi yıl için yapılan ilişki ağı tarifleri ve diğer değerlendirmelerin tamamen yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Hekimbaşızâde’nin kapıcıbaşı olarak atanma tarihi ve görevin mahiyeti tespit edilemediğinden diğer pek çok biyografik veri de ortaya çıkartılamamıştır. Kapıcıbaşılardan ekseriyetle maaşlı oldukları ve maaşlarının Küçük Ruznamçe Kalemî’nin “ağayân-ı rikâb-ı hümayûn” sınıfından ödendiğinin bilinmesi buna imkan sağlayabilirdi (BOA, Mühimme Defterleri, nr. 115, s. 10, hkm 14). Biz bu verilerden hareketle müşaherehoran mevâcib defterlerden Ali Ağa’nın maaş kayıtlarını tespit ettik. Bunun için Ağa’nın ibtidâ tezkiresinin kaydedildiği 1117 yılına ait mevâcib defterine başvurduk. İlgili defterde Ali Ağa’nın ruusundan yaklaşık bir ay sonra maaş almaya başlaması için hazırlanan ibtida tezkiresini bulduk ve aşağıda transkribe metnini sunuyoruz.

“İbtidâ-i mevâcib-i iftihârü’l-emâcid ve’l-ekârim Ali Ağa Hekimbaşızâde dâme mecduhu ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âlî şude ki be-cemâ’at-i ağayân-ı rikâb-ı hümayûn ilhâk şude fermûde ez-an sebep ki emekdâr ve mahall ve müstahik şude arzuhâl dâde ve inâyet ricâ kerde an-L-i Mehmed Hasan Burusa K1 yevm 8 ve an-L-i Yakub Ömer Avlonya K5 yevm 8 ve an-L-i Mahmud Muslı Malatya K4 yevm 8 ve an-L-i Ali Mustafa Mudurnu K17 yevm 8 ve an-L-i Mehmed Mustafa Konya K13 yevm 13 ve an-L-i Ahmed İbrahim Kastamonu K20 yevm 8 ve an-L-i Mustafa Mehmed Hisar C4 yevm 8 ve an-L-i Mehmed Kerim Engüri K7 yevm 10 ve an-L-i Süleyman Kadri Kastamonu K30 yevm 8 ve an-L-i Mustafa Mehmed Yanova K44 yevm 8 akçe an cebeciyan-ı dergâh-ı âlî ve an-L-i Mehmed Hüseyin serbölük-i sâbık C36 yevm 25 akçe bâkî yevm 22 ve an-L-i Ahmed Şaban C35 yevm 32 akçe bâkî yevm 28 akçe an-topcıyan-ı dergâh-ı âlî ve an-L-i Mehmed Hüseyin yevm 30 akçe an-Gümrük-i Tokad bâkî yevm 20 cem’an yevm 157 akçe yevm 7 akçe hazîne-mânde ve yevm 150 akçe tevcîh şude fermûde ber-mûceb-i ru’us-ı hümayûn el-vâki’ fî 12 Ca sene 1117 kayd şude bâ-fermân-ı âlî fî 11 C sene-i minhu. Fî yevm 150 yalnız yüz elli akçedir” (BOA, MAD, nr. 22566, s. 95).

Akbulut'un kitabında yer almayan bu veriler Ali Ağa'nın 150 akçe yevmiyeli bir kapıcıbaşı olarak görev yaptığını açıkça ortaya koymaktadır. Yöntem olarak ibtida tezkiresini tespit ettikten sonra maaş ödemelerini yıl yıl izlemek gerekir. Biz de öyle yapmak suretiyle 1129 yılı mevâcib defterinde Ali Paşa'nın biyografisi için çok önemli bilgiler içeren şerhler olduğunu gördük. Bu kapsamda maaşının 20 Mayıs 1716'da memur olduğu göreve layık bulunmadığı gerekçesiyle kesildiğini, bu kesintiye bağlı olarak kendisine zeamet tevcih edildiğini, 23 Ocak 1717 tarihli ikinci bir kararla ise yeniden maaş almaya başladığını gördük. Bu bilgilere dair kayıt şu şekildedir:

“Ali Ağa Hekimbaşızâde [yevm] 150

Ref' şude ez-ân sebab ki me'mûr şude der-hıdemât-ı aliyye liyâkateş neşude ulûfe-eş hazîne-mânde ve mukâbele-eş ze'âmet tevcih şude bâ-tezkire-i ilmuhaber taraf-ı Dîvân-ı Hümâyûn fi 28 Ca Sene [1]128. İbkâ ve mukarrer şude fermûde bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ve bâ-ru'us-ı hümâyûn fi 9 S sene [1]129 [23 Ocak 1717] yevm 150” (BOA, KK, nr. 3451, s. 5).

Yukarıdaki veriler araştırmacıların bürokratik işleyiş ve defter serilerine dair bilgi ve tecrübelerinin önemini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Bu kapsamda vurgulanması gereken bir diğer husus terminolojiye hakimiyettir. Zira terminolojiye vakıf olunmaması pek çok araştırmada ciddi hatalara sebep olmaktadır. Bu çerçevede Sayın Akbulut'un Hekimoğlu Ali Paşa'nın Zile voyvodallığı görevinde bulunduğu döneme dair şu değerlendirmeleri önem arz etmektedir:

“Mayıs 1716 tarihli “Zile ve tevâbii mukataası uhdesinde olan Hekimbaşı-zâde Ali'ye” yazılan III. Ahmed tuğralı bir ferman, Ali Bey'in Zile Voyvodallığı görevi eyyamında ulaşabildiğimiz iki vesikadan biridir. Ordu Belgrad civarlarında savaşa hazırlanırken, Ali Bey'e hitaben yazılan ferman, Tersane-i Âmire'de yapılmasına karar verilen iki kalyon için yeni bir demirhane inşa edileceğini ve bu işin 2641 esedî kuruşluk maliyetinin Zile Voyvodasının o seneki hasılatından ödenmek üzere toplanıp İstanbul'a gönderilmesini emrediyordu. İki ay içinde, 30 Haziran 1716'da Ali Bey 316.920 akçeye denk gelen bu miktarı toplayabilmiş, tersane emini Mehmed Efendi'nin gönderdiği Salih Ağa'ya mahkeme ve şahitler huzurunda parayı teslim etmişti” (Akbulut, 2022: 85).

Yazar bu bilgiler için Cevdet Bahriye fonundan 13/1200 numaralı belgeye atıf yapmıştır. Ancak kullanılan belge esasen aynı numara ile İbnülemin Bahriye tasnifindedir. Bu vesile ile arşiv kaynaklarının kod, tarih ve numaralarının müellif tarafından yeniden gözden geçirilmesinde yarar olduğunu belirtmek gerekir. Asıl problem ise belgenin tanımlanmasıyla ilgilidir. Ferman diye tavsif edilen bu belge esasen bir sebep-i tahrir hükmüdür. Bu belgeler temessük yerine geçmekte olup havale türü hazine işlemlerinde kullanılmaktadır (Kütükoğlu, 1998: 192-196). Belge tanımı doğru yapıldığı takdirde bu tür havalelerin defter kayıtlarına ulaşılması gerektiği anlaşılacaktır. Bu aşamada öncelikle Zile Voyvodallığı'nın hangi büroya bağlı bulunduğu tespit edilmeli, ardından Ali Ağa'nın görev yaptığı yıllara dair hesaplar o büroya ait defterler üzerinden ortaya koyulmalıydı. Fakat bu yöntemin tercih edilmediği, dolayısıyla pek çok kıymetli verinin tespit edilemediği görülmektedir.

Arşiv kaynaklarının kullanımını bakımından kitap boyunca tekrar eden temel sorun mühimme serisi dışındaki kayıtlar için çoğunlukla perakende evraka başvurulmasıdır. Son zamanlarda yaygın hâle gelen bu tasarruf, çok ciddi problemler barındırmaktadır. Mesela Ali Paşa'nın Yeni-il voyvodallığı dönemi faaliyetleri ve hazine ödemeleri için mühimme defterleri dışında perakende evraka başvurmak suretiyle çeşitli eksik ve hatalı değerlendirmelerde bulunulmuştur (Akbulut, 2022: 89-99). Oysa yapılması gereken öncelikle Yeni-il Hasları'nın bağlı bulunduğu büronun tespit edilmesi, ardından bu büroya ait defter serileri üzerinden malî emirlerin ve hazine ödemelerinin incelenmesiydi. İlgili tarihlerde Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı olan bu hasların hazine ödemelerinin takip edildiği defterler, “kuyud-ı mukataat” olarak adlandırılmaktadır. Ekte görsellerini sunduğumuz sayfalar, bu serinin 1132 yılı defterinden alınmış olup Hekimoğlu Ali Paşa'nın voyvodallık dönemine ait hazine

ödemelerini ve muhasebesini içermektedir. Söz konusu defter kayıtlarının sağlayacağı toplu veriyi perakende evraktan derlemek oldukça zordur, bunun için uzun bir mesai harcamak gerekir ve defterler mevcutken bu yönde bir teşebbüste bulunmak çoğu zaman gereksizdir. Sayın Akbulut kitabının yeni baskılarında defter serilerine başvurmak suretiyle bu verilere daha kolay ve hızlı şekilde ulaşabilecektir.

“Biyograf kullanabileceği bir bilgiyi belgelerden elde ettiyse defterleri incelememiş olmasının ne gibi bir mahzuru olabilir?” sorusu sorulabilir. Bu yöntem, yukarıda örnekleri ile gösterildiği şekilde bürokratik pek çok işlemin atlanmasına neden olarak eksik ve hatalı değerlendirmelerde bulunulmasına yol açmaktadır. Kritik noktadaki örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılan bu hatalı yaklaşım kitap boyunca sıkça tekrarlanmıştır. Mesela Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu Mehmed'in 1774'te kapıcıbaşı tayin edilmesi hakkında ruus tezkiresine başvurulmuştur (BOA, Cevdet Tasnifi Dâhiliye Evrakı, nr. 129/6441). Hâlbuki bu kayıt için ruus defterlerinin incelenmesi gerekirdi. Üstelik belge “buyruldu” olarak tavsif edilmiş (dipnot 133) ve 150 akçe olan yevmiye miktarı 300 akçe olarak ifade edilmiştir (Akbulut, 2022: 75-76). Bir başka örnek Ali Paşa'nın oğlu Mustafa Said'e malikâne kasr-ı yed etmesi hakkındadır. Bu bilgi için işlem görmüş berata atıf yapılmıştır (Akbulut, 2022: 433) ki esasen “atik malikâne” ve “kuyud-ı berevat” defterlerinin kullanılması gerekirdi. Böylece daha uzun periyotları içeren orijinal bilgiler tespit edilebilirdi. Neticede Osmanlı bürokratik yapılanmasının esasını defterlerin teşkil ettiğini daima göz önünde bulundurmak hem araştırmacıların işini kolaylaştıracak hem de verilerin daha doğru ve eksiksiz olmasını sağlayacaktır. Bu noktada öncelikle hangi defter serilerine başvurulması gerektiğini tespit etmek sağlıklı sonuçlar verecektir. Kitabın bu gözle baştan sona yapılandırılması ciddi tashihlere ve pek çok yeni bilginin ortaya çıkartılmasına vesile olacaktır.

Bu incelemenin girişinde bürokratik işleyiş ve arşiv kaynağı kullanımını hususlarına odaklanılacağı vurgusu yapılmıştı. Metin boyunca bu amaca sadık kalınmaya özen gösterildi. Dolayısıyla kitabın kurgusu, temel problematikler, tarihsel bağlam ve biyografi sahasının tartışmalarına müdahil olunmadı. Yine de daha önceki tanıtımlarda kitap boyunca yer yer kullanılan genel verilerin tablollaştırılması gerektiği yönündeki önerileri hatırlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Keza biyografide paşanın kendisinden çoğu zaman uzaklaşmış olduğuna dair tenkitlerin (Punar, 2022; Erkan, 2022) yerinde ve önemli olduğunu vurgulamayı gerekli görüyoruz. Kitaptaki küçük ölçekli hataların giderilmesinde ise editoryal destek yeterli olacaktır. Bu çerçevede örneğin Gülnuş Valide Sultan'ın ölümüyle Ali Bey'in görevinin “maiyeti” değil “mahiyeti” değişmiştir (Akbulut, 2022: 83). Nuh Efendi'nin vefatıyla Ali'nin “öksüz” kaldığı ifade edilmiştir, fakat doğru tabir “yetim” olmalıdır (Akbulut, 2022: 72). Ali Paşa'nın Abdullah Paşa'nın muhalledatını hazineye aktarması “iktisadi” değil “malî” bir başarıdır (Akbulut, 2022: 176). Metin boyunca belge veya kaynak dilinden aktarılan “bilâ tehir cezasının verileceği” (s. 137), “Câ'e Nizâmü'l-Mülk: Ali Paşa'nın Mali ve Askeri Reformları” (s. 333), “igbirâr-ı küllî zuhûr etmesi” (s. 369) gibi yorucu ifade ve terkiplere sıkça yer verilmiştir ki bunların azaltılması genel okuyucu için kolaylaştırıcı olacaktır. Çoğaltılması mümkün bu gibi örnekler hemen hemen her çalışmada rastlanılabilir, pek çok araştırmacıyı benzer durumlardan kurtaran editörlerin dikkatidir. Yeni baskıda daha özenli bir editoryal çalışma yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı bürokratik yapılanmasının esasını defterler teşkil etmektedir. Evrak türünden kaynaklar ise çoğunlukla defter kaydına dönüşecek işlemlerin aşamalarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı bürokrasisince üretilen veya üzerinde muamele yapılan milyonlarca evrak ve binlerce defter birbirinden bağımsız değildir. Üstelik her bir belge ve defter, basit bir kayıt tutma faaliyeti dışında fonksiyonlara sahiptir. Bu inceleme, defter serileri ve prosedüre hâkimiyetin biyografi yazımında tahmin edilenden çok daha önemli olduğunu gösterebilirse amacına ulaşmış olacaktır. Ele aldığımız kitap, bu konuları izah etmeye imkân sağlayan önemli örnekler içermekteydi. Hiç şüphesiz bu genel çıktıların müellife bakan yönü daha kısa vadede sonuç verecektir. Bu çerçevede sayın Akbulut'un büyük emek verdiği anlaşılan kitabını yukarıda işaret edilen hususları dikkate almak suretiyle yeniden

inşa etmesi, hem araştırmasını daha değerli hâle getirecek hem de benzer çalışmalara emsâl teşkil edecek bir yapıya kavuşturacaktır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

1-) Arşiv Belgeleri

Ali Emiri Tasnifi Sultan II. Ahmed Evrakı, nr. 18/1997.

Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümayun Kalemi Ruus Defterleri (=A.DVNSRSK.d), nr. 2.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Defter Tasnifi (=D.BŞM.d), nr. 499.

Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 129/6441.

İbnülemin Tasnifi Bahriye Evrakı, nr. 13/1200.

İbnülemin Tasnifi Sıhhiye Evrakı, nr. 1/30

Kamil Kepeci (=KK), nr. 3410; nr. 3412; nr. 3444; nr. 3451.

Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 2931; nr. 10142; nr. 10163; nr. 22566.

Mühimme Defterleri, nr. 115; nr. 116; nr. 118.

2-) Araştırma Eserleri

Afyoncu E. (2006). Müşaherehorân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 32, s. 153-154), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akbulut M. Y. (2020). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı siyasi ve sosyal örgüsünde bir devlet adamı biyografisi: Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758)*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akbulut M. Y. (2022). *Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar çağının şeyhülvüzerası*, İstanbul: Timaş Akademi.

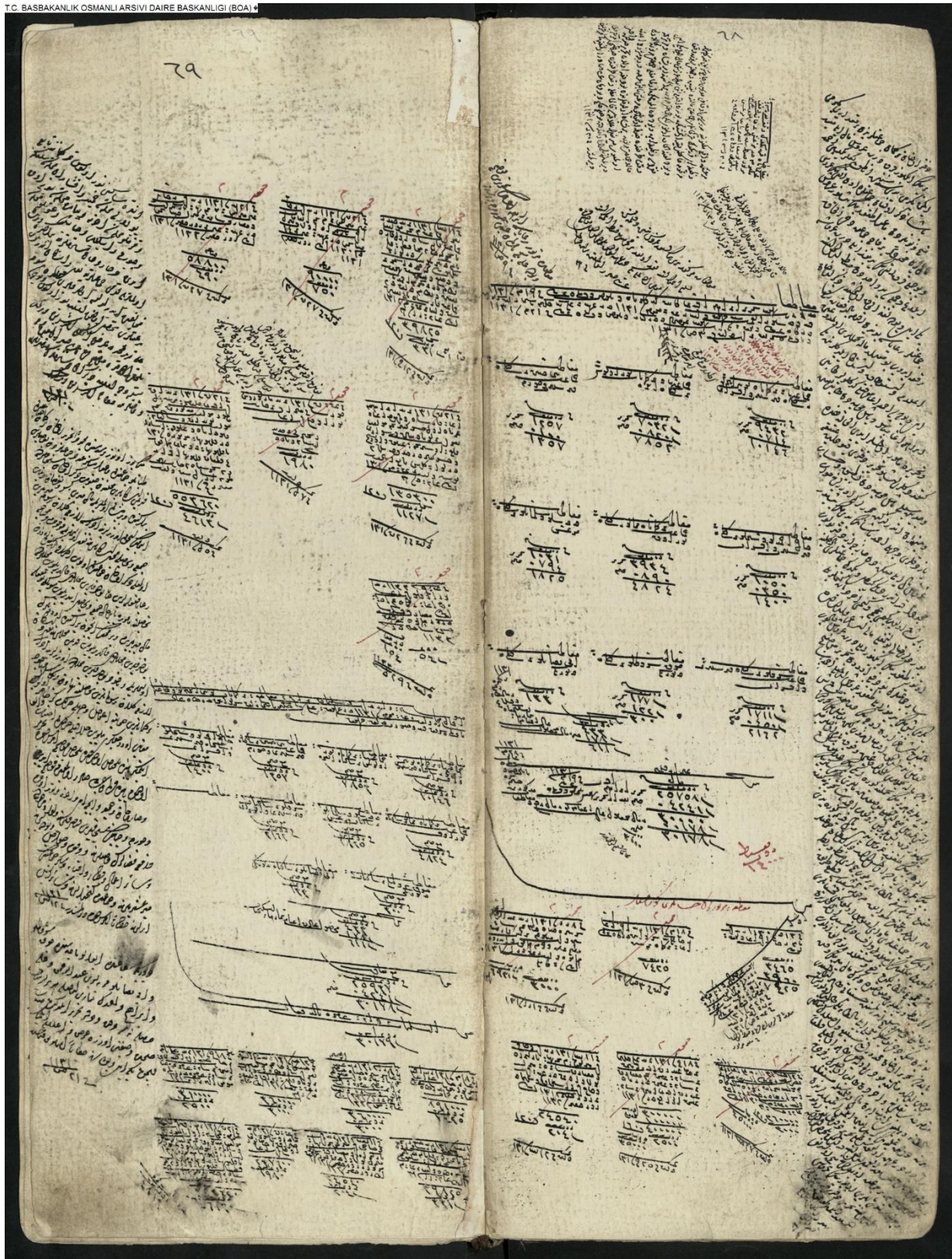
Darling L. (1990). Ottoman salary registers as a source for economic and social history. *Turkish Studies Association Bulletin*, XIV(1), 13-33.

Erkan D. (2022). Kitâbiyât. *Osmanlı Araştırmaları*, 59, 281-283.

Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Punar B. (2022). Kitâbiyât, *Osmanlı Araştırmaları*, 60, 268-273.

Ek 1: Hekimoğlu Ali Bey'in Yeniil Voyvodalığı Dönemi Hesapları (MAD, nr. 10163, s. 68-70).

MAD.d.10163.1.1

